

Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Aksaray İlinin Eğitim Sistemi ve Eğitim Yapıları

Education System and Educational Buildings of Aksaray Province in the Late Ottoman and Early Republic Period

Kübra KILIÇ¹

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat
Tarihi Bölümü, Kayseri, Türkiye

Eyüp POLAT²

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat
Tarihi Bölümü, Kayseri, Türkiye

*Bu makale Erciyes Üniversitesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsünde hazırlanan Geç
Osmanlı ve Erken Cumhuriyet
Döneminde Aksaray İlinde İnşa Edilmiş
Olan Eğitim Yapıları (1703-1950) başlıklı
yüksek lisans tezinden türetilmiştir.*

Geliş Tarihi/Received:16.01.2024
Kabul Tarihi/Accepted:09.02.2024
Yayın Tarihi/Publication Date:24.04.2024

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Kübra KILIÇ
4031030042@erciyes.edu.tr

Atıf: Kılıç, K. ve Polat, E. (2024). Geç Osmanlı
ve Erken Cumhuriyet Dönemi Aksaray İlinin
Eğitim Sistemi ve Eğitim Yapıları (1703-1950)
Culture and Civilization, 6, 13-20.

Cite this article: Kılıç, K. ve Polat, E. (2024).
Education System and Educational Buildings
of Aksaray Province in the Late Ottoman and
Early Republic Period (1703-1950). *Culture
and Civilization*, 6, 13-20.

Content of this journal is licensed under a Creative
Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Öz

Aksaray Coğrafi konumundan dolayı süre gelen yüzyıllar boyunca birden çok medeniyete ev sahipliği yaparak birçok kentin kuruluşuna ve gelişimine şahitlik etmiştir. Aksaray Selçuklu şehri olarak bilinen köklü bir geçmişe sahiptir. 1920 yılında vilayet hüviyetini kazanmış ancak 1933 yılında tekrar ilçe olarak döndürülmüştür. Aksaray kenti için geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemleri geçiş dönemlerinde çok sayıda değişiklikler olması açısından oldukça önemlidir. Bu yakın dönemler hakkında bilgi veren çalışmalar yeterli sayıda değildir. Arşiv kaynaklarında yer alan belgelere göre Aksaray'ın yakın dönemlerinde pek çok hadisenin yaşandığı görülmektedir. Bu çalışmada, Aksaray merkezinde 1703-1950 tarihleri arasında inşa edilmiş eğitim yapılarının mimari özellikleri değerlendirilmiş, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde Aksaray'ın mimarlık ortamında eğitim mimarisi ele alınmıştır. Eğitim yapıları; tarihçeleri, günümüzdeki durumları, plan özellikleri açısından incelenmiştir. Bu çalışmada, Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde eğitim yapılarından Ali Bey Muallimhanesi, Hacı Arab Muallimhanesi, Aksaray İdadi Mektep ve Gazi Mektebi ele alınarak incelenmiştir. Yapıların dış cephe ve iç mekân tasarımları bakımından ayrıntılı bir biçimde tanıtılmıştır. Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde Aksaray'ın kentsel mekân gelişimi ortaya konularak yapıların plan, malzeme, süsleme ve cephe özellikleri bakımından benzer örneklerle karşılaştırması yapılarak toplu bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, geç Osmanlı, erken cumhuriyet, eğitim yapısı, mimari

Abstract

Due to its geographical location, Aksaray has hosted multiple civilizations over the centuries and witnessed the establishment and development of many cities. Aksaray, known as the Seljuk city, has a deep-rooted history. It gained province status in 1920, but was turned back into a district in 1933. The late Ottoman and early republican periods are very important for the city of Aksaray in terms of many changes during the transition periods. There are not enough studies providing information about these recent periods. According to the documents in the archive sources, it is seen that many events took place in the recent periods of Aksaray. In this study, the architectural features of the educational buildings built between 1703 and 1950 in the center of Aksaray were evaluated, and the educational architecture of Aksaray's architectural environment in the Late Ottoman and Early Republican periods was discussed. Educational structures; They were examined in terms of their history, current situation and plan features. In this study, Ali Bey Muallimhanesi, Hacı Arab Muallimhanesi, Aksaray High School and Gazi School, which were among the educational buildings in the Late Ottoman and Early Republic periods, were examined. The buildings are introduced in detail in terms of their exterior and interior designs. The urban space development of Aksaray in the Late Ottoman and Early Republic periods was revealed and a collective evaluation was made by comparing the buildings with similar examples in terms of plan, material, decoration and facade features.

Keywords: Aksaray, late Ottoman, early republic, educational building, architecture

Giriş

Aksaray, İç Anadolu bölgesinin orta Kızılırmak bölümünün de içine aldığı yerleşim yeri 980-1000 m yükseklikte ve 7997 km² yüzölçümüne sahip şehirdir. Kuzeyde Ankara, batıda Konya güneyde Niğde doğuda Nevşehir doğuda Kırşehir illeri ile çevrelenmektedir (Şahin, 1989, s. 234).

Aksaray, tarih boyunca birçok devlet tarafından işgal etmiş ve araştırmalar sonucunda elde edilen buluntular ışığında tarihi geçmişi eski çağlara uzanmaktadır. Aksaray'ın tarihi, kentin 25 km doğusunda bulunan Âşıklı Hüyük'te yapılan kazı çalışmalarıyla elde edilen bilgiler dâhilinde milattan önce 8000'lerde Neolitik dönemde yerleşik yaşamın izlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır (Akurgal, 2005, s. 44). Aksaray, Akadlar, Asurlular, Frigyalılar, Hititler, Lidyalılar, Kimmenler, Kapadokyalılar, Makedonyalılar, Persler, Romalılar, Bizans devletinin hâkimiyeti altına girerek 1076'da Türklerin bu bölgede hâkimiyet kurana kadar tüm medeniyetler Aksaray'ın olumlu yönden gelişim göstermesini sağlamışlardır (Temel, 2008, s. 9). Aksaray antik devirlerde Anadolu'yu oluşturan antik yol ağlarının birleştiği düğüm noktasını oluşturmaktadır (Gülçur, 1994, s. 193). Aksaray ve çevresinde hâkimiyet kuran medeniyetler antik devirlerden bu yana farklı isimlerle tanınmıştır. Kent, Asurlular döneminde Buruyattum, milattan önce 3000'li yıllarda Neneşsa, (Akurgal, 2005, s. 57) antik devirlerde Hititler döneminde Garsaura adı ile tanınmaktadır (Fahri, 2010, s. 10). Şehir Kapadokya Kralı Archelaos tarafından milattan önce 17 yılında kurulduğunda Archelaos adıyla anılmaya başlamıştır (Şahin, 1989). İbn Battuta ise seyahatnamesinde şehrin ismi "Aksarâ" olarak geçmektedir. Anadolu Selçuklu döneminde 1173 yılında II. İzzeddin Kılıçarslan burayı fethetmiş ve burada bir saray yaptırmıştır. Saray uzaktan bakıldığında beyaz görüldüğü için şehre Aksaray ismi verilmiştir (Çelebi, 1314, s. 192).

Türkler 1071'de Anadolu'ya girmesiyle Danişmend Gazi Kapadokya bölgesini ele geçirerek Aksaray bir Danişmendli şehri olmuştur (Yörük, 2019, s. 292) Aksaray şehri Selçuklular tarafından 1142 yılında ele geçirilmiş ve II. Kılıçarslan döneminde (1156-1192) ikinci payitahtlığa geçirilmiştir. Aksaray II. Kılıçarslan için öneme sahiptir. Şehre saray, camii, hamam ve imaretler yaptırarak âlimler, gaziler, seyitler, tüccarlar getirip yerleştirilmiş ve şehir yeniden kurulmuştur. Bu sayede ticaretin artmasıyla oldukça önem kazandığı Anadolu Selçuklular döneminde yaşamıştır. Şehre gayrimüslimlerin ve asil olmayanların giriş yapabilmesine izin verilmemesinden dolayı şehir Darü'l-Cihad ve Darü'z-Zafer isimleriyle anılmıştır. II. Kılıçarslan döneminde bu siyasi gelişmelerle birlikte ticaret gelişmiştir. Böylelikle ticari yol güzergâhlarında kervansaraylar inşa ettirilmiş olup sultanlara ait ilk kervansaray olarak Kılıç Arslan kervansarayı inşa edilmiştir (Fırat, 2020, s. 3).

1243 yılında Anadolu Selçuklu devleti Köseadağ Savaşı ile İlhanlı ordusuna yenilince Anadolu'da Selçuklu egemenliği bozularak Anadolu, İlhanlılar tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Moğollar Anadolu'ya sivil ve askeri idare sistemlerini kurarak sivil idarenin merkezini Aksaray olarak belirlemişlerdir (Yörük, 2019, s. 45-47). İlhanlı egemenliğinde sınır boylarında bulunan beyler bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Emir Eretna, Anadolu'da Moğol İlhanlı egemenliğine girmiştir. 1256 Torosların iç kısmında kurulan Karamanoğulları Beyliğinin egemenliğine girmiş ve en çok bu Beyliğin egemenliğini altında yaşamıştır (Erdal, 2014, s. 12).

Anadolu'da Türk Beyliklerini hâkimiyeti altında toplaşan I. Bayezid Balkanlarla uğraşırken Karamanoğlu, 1397 yılında Ankara'ya saldırarak Anadolu Beylerbeyi Timurtaş Paşa'yı esir almıştır. Bunun üzerine I. Bayezid Karamanoğulları Beyliğini ortadan kaldırmak için Konya üzerine gider ve Akçay ovasındaki mücadeleyi Alâeddin kaybederek muhabere sonucunda Karaman, Konya, Aksaray, Niğde, Karahisar-I Develi ve Akşehir Osmanlı egemenliğine girer. 1402 yılında Ankara Savaşı sonucunda mağlup olan I. Bayezid öncesinde sahip olduğu toprakları iade eder. 1464 yılında Karamanoğlu İbrahim Bey'in ölümü üzerine oğulları arasında taht kavgaları çıkmıştır. 1471'de Karamanoğulları egemenliğine Fatih Sultan Mehmet son vererek Aksaray'ı ele geçirmiştir. Osmanlı imparatorluğunun egemenliğine giren şehirde yaşan halkını İstanbul'a göç etmeye zorlanır. Bunun sonucunda şehir boşalınca bakımsız bir hale gelerek eski ihtişamı kaybetmiştir (Yörük, 2019, s. 45-47).

Geç Osmanlı Dönemi Aksaray'da Eğitim

İslamiyet'te Kur'an ilk ayetinin "oku" emri ile burada okunanın önemi üzerinde durulmuştur. Müslümanlar öğrenmek ve öğretmeyi teşvik etmek için bütün imkânları seferber ederek eğitim seviyesi olarak mektep, darülhuffaz, darülkurra, medrese ve darülhadis klasik eğitim kurumlarını kurmuşlardır. İslamiyet'in ilk yıllarında eğitim ve öğretim faaliyetleri mescitler ve camilerde verilmekteydi. Fakat bu yapıların ihtiyaçları tam anlamıyla karşılayamamasından kaynaklı eğitim

kurumlarının fonksiyonlarına göre ayrılmasına sebep olmuştur (Temel, 2020, s. 17).

Arapça'da "yazmak" anlamına gelen كُتِبَ (ketb) "yazı öğretilen yer" mektep veya küttâb kökünden gelmektedir. Peygamberler döneminden beri okuma yazma öğretilen eğitim mekânlarına küttâb denilmiştir. İlk dönemlerde çocuklara okuma yazma ve Kur'an eğitimi mahalle mescitlerinde verilirdi (Bozkurt, MEKTEP, 1989, s. 5). Küttâplarda yazı hocaları "mükettib" ve Kur'an hocaları "muallim" olarak ayrı ayrı hocalar ders eğitimi verirdi (Temel, 2020, s. 17). Peygamberler döneminden bu yana "küttâb" adı ile anılan eğitim kurumları Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar dönemine kadar Sıbyan Mektebi adını kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde çocukların eğitim gördükleri sıbyan mektepleri muallimhane, mahalle mektebi, mekteb-i ibtidâiye dârü't-talim- dârü'l-ilim veya taş mektep, isimlerini alırken mekteplerin eğitimcilerine "muallim" eğitimci yardımcılara ise "Halife" ismi verilmiştir (Baltacı, 1989, s. 6).

Aksaray'da bulunan eğitim yapıları medreseler varlığını Selçuklulara dayandırılmaktadır. Selçuklu dönemi ve Osmanlı Klasik dönemdeki medreselerin verdiği eğitimin kalitesi Aksaray'ın geç döneminde de verilen eğitim seviyesi hakkında bilgi vermektedir (Tektaş, 2018, s. 43). Mektepler genellikle Müslüman ailelerin çocuklarının temel İslami eğitim almaları için mescitlerin yakınlarında kurulmuş yerlerdir (Küçükdağ, 1998, s. 60). Mahallede oturan beş, altı yaşına gelmiş çocuklara başta elif-ba ile eğitime başlayarak çocukların yeteneklerine göre ileriki zamanlarda Kur'an sureleri ezberletilip, temel dini eğitim ve kişilik gelişimi ile ilgili ahlak bilgisi dersleri verilmektedir. Çocuklara verilen eğitimlerle birlikte onların Kur'an okumaları, namaz kılmaları, namazda okunacak ayet ve duaları öğrenmeleri için eğitim verilirdi (Temel, 2020, s. 17-18).

Medreseler eğitim odaklı ilk kurumlar olması açısından büyük önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nde eğitim sisteminin temelini medreseler oluştururken ileriki dönemlerde meydana gelen bozulmalarla medreselerin yerini sıbyan mektepleri almıştır (Fırat, 2020, s. 76). Sıbyan mektepleri dini ve ahlaki eğitim veren kurumlar her köy ve mahallede hizmet vermektedir (Karataşer, 2017, s. 424). Mektep bulunmayan köylerde ise çocuklar mahalle mescidinin içinde veya muallim-i sıbyan veya muallim adlı eğitimcinin evinde eğitim görürdü. Muallimler medreselerde eğitim almış, cami ve mescitlere imamlık yapan kişiler arasından seçilerek çalıştırılırdı. Hocaların öğrencilere bakamayacak derecede yaşlı veya engeli olan, günlük hayatta görevi esnasında suç işleyen hocalar görevden alınırdı (Baltacı, 1989, s. 7).

Çocuklar mektebe gitme zorunluluğu olmadığı için dört yaşlarında sıbyan mekteplerine başlatılırdı. II. Mahmut 1808-1839 yıllarında yayınlamış olduğu fermanla ailelerin beş-altı yaşlarındaki çocukların mektep yerine çıraklığa verilmelerini cahillik olarak tanımlamış ve bunun dinde büyük vebale yol açtığını belirten fermanı ile ilköğretim zorunlu hale getirmiştir. Tanzimat'tan sonra aile bireyleri çocuklarını altı yaşını doldurduğu takdirde mektebe verilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Mektebe verilmediği takdirde cezalandırıldığı ve bu çocukları tespit edilmesi için memurlar görevlendirilmiştir. 1846 yılında çıkarılan yönerge ile sıbyan mektebinde eğitim süresi dört yıla çıkarılarak kız çocukları altı yaşında erkek çocukları ise yedi yaşında okula başlayıp on bir yaşına kadar eğitim sürdürülmesi karar alınmıştır (Temel, 2020, s. 17-19).

Kültürel anlamda ağır basan bu sistemde vakıflarla yürütülen, ücretsiz eğitim verilen, öğrencisinin burs almasını sağlayan okullar Selçuklu Devleti döneminden Geç Osmanlı Devleti dönemine kadar geçen süreçte eğitim sistemi düzeltilerek eğitim ve öğretime fırsat eşitliği sağlanmıştır (Köymen, 1986, s. 618-619). Osmanlı devletinin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadar memleketin eğitimine ve adaletine etkide bulunan medreseler sivil ve askeri idareciler devletin ihtiyacı halinde yetiştirilmiştir. Klasik dönem Osmanlı devletinin eğitim sisteminin en önemli parçası olan eğitim yapılarından medreseler zamanla önemini ve işlevini kaybetmeye ve gerilemeye başlayınca bununla birlikte sıbyan mektepleri de zamanla islah sürecine gidilmiştir (Bay, 2013, s. 72).

Eğitim alanında II. Mahmut'un ilk reform hareketi ile Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tibbiyeyi açmasıyla gerçekleşmiştir. Bu mektepler ileri dönemlerde eğitim, siyaset ve toplumsal dönüşüm alanlarında rol alacak olan kadroları eğitmeyi amaçlamıştır (Karataşer, 2017, s. 424). İleri dönemlerde eğitimle ilgili ilerleme olmamıştır. 1876-1909 yılları arasında ülkeyi yöneten II. Abdülhamid döneminde çok alanda yaptığı değişiklikler gibi eğitimin yayılması için eğitim alanında tedbirler alınarak 1876 yılında Kanun-i Esasi ile gündeme gelmiştir (Fırat, 2020, s. 76). Maarif nezaretinde her öğretim dereceleri için genel müdürlük ve müfettişlikler açılmış ve her vilayet merkezine maarif müdürlüğü ve meclis kurulmuştur. Kaza ve sancaklara Maarif Meclis şubeleri açılmış ve vilayetlerde müfettişlik kadroları sayısı arttırılmıştır. Maarif nezaretinde Rüştîye ve İdadi müdürlükleri açılarak bu sayede taşrada ilköğretim müesseseleri ve öğretmen

okulları bu dönemde görülmüştür (Baytal, 2000, s. 29).

Geç Osmanlı Döneminde Aksaray'da Günümüze Ulaşamayan Eğitim Yapıları

Ali Bey Muallimhanesi

Ali Bey Muallimhanesi, Bölice Mahallesi'nde Ali Bey tarafından 18. yüzyıl başlarında inşa edilmiş olmalıdır. Muallimhane ile ilgili hurufat defteri kayıtlarında 01 Şevval 1121 (04 Aralık 1709) tarihli belge mevcuttur. Belgedeki kayıtlara göre Ali Bey'in inşa ettiği muallimhanenin muallimlik kadrosu boş kaldığı için Bekir'e muallimlik görevine getirildiğinden bahsedilmektedir (Temel, 2008, s. 19). Bu yapılar günümüze ulaşamadığı için plan, malzeme ve süsleme açısından elimizde mevcut bilgi bulunmamaktadır. Mektebi bulunmayan köylerde çocuklar mahalle mescidinin içinde, muallim-i sıbyan ve muallim adlı eğiticinin evinde eğitim görürdü (Baltacı, 1989).

Hacı Arab Muallimhanesi

Hacı Arab Muallimhanesi Hacı Arab Mahallesi'nde Hacı Arab tarafından 18. yüzyıl ortalarında inşa edilmiştir. Mektep ile ilgili hurufat defteri kayıtlarında, Zilkade 1168 (Ağustos-Eylül 1755) tarihli belge mevcuttur. Hacı Arab Muallimhane'sinin muallimi Mahmut'un vefat etmesinden dolayı yerine İsmail geçmiştir. Kayıtlardaki bilgilere göre 1173 Şevval'de (1760 Mayıs/Haziran) muallim olan İsmail'in çocuğu olmadığından dolayı vefat etmesiyle yerine İbrahim geçmiş ve görevini yerine getirme hakkı olmamasından dolayı görevine son verilip yerine Halil geçmiştir. Şaban 1236'da (1821 Mayıs/Haziran) muallim olan Halil'in oğlu Mehmet'in vefat etmesiyle yerine oğulları Abdullah ve Halil geçmiştir (Temel, 2008, s. 24-26).

Erken Cumhuriyet Dönemi Aksaray'da Eğitim

Cumhuriyet döneminden önce eğitim Ahi mektepleri, sıbyan mektepleri, tekke ve zaviyeler, medreselerde verilirdi. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türk Ocakları, Kızılay, Yeşilay, Halkevleri, Millet Mektebi ve Halk odası olarak eğitim veren kültür merkezleri kurulmuştur (Tektaş, 2018, s. 50). Aksaray'da Erken Cumhuriyet Döneminde iki tür temel eğitim veren okul vardır. Bunlardan ilki dini eğitim veren mahalle mektepleridir. Diğer ise modern eğitim veren Numune Mektebi ve İnas Kız mektebidir. Maarif hareketleri üzerine ileri zamanlarda mahalle mektepleri kaldırılarak yerine Aksaray'da İptidai mekteplere ek olarak İdadi mektepler açılmıştır. Numune Mektebi, İnas Mektepleri, Daru'l Huffaz, Reşadiye Mektepleri ve beş Mahalle Mektebi kurulmuştur (Perek, 1998, s. 10). Erken Cumhuriyet döneminde I. Ulusal Mimarlık Akımının özelliklerini yansıtan plan ve cephe süsleme unsurlarını barındıran Gazi Mektepleri inşa edilmiştir. Aksaray İdadi Mektebin I. Ulusal Mimarlık Akımının temel özelliklerinden simetrik plan anlayışı yapıda belirgin bir biçimde görülmektedir. Bu dönemde dikdörtgen plan tipolojisine sahip 1923 yılında inşa edilen Aksaray İdadi Mektep ile 1926 yılında Konya Gazi İlkokulu simetrik plan anlayışında inşa edilmiştir (Özer, 2017, s. 48-49). Aksaray'da Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş olan eğitim yapılarının cephesinde I. Ulusal Mimarlık Akımının cephe özellikleri görülmekte olup her katta farklı basık ve sivri kemerli pencere düzenlemesi, kat ayrımı işlevi sağlayan kaval silmeler, pencere sövelerinde süsleme unsurları görülmektedir.

Aksaray valisi Abdullah Sabri KARTER döneminde 1921 yılında Aksaray'da Cumhuriyetin ilanı ile idadi mekteplerin inşası bitmiştir. Cumhuriyet Mektebi olarak bilinen Aksaray İdadi Mektebi Türkiye'de kurulmuş olan yetmiş iki adet idadi okullardan biri olarak kayda geçmiştir (Tektaş, 2018, s. 50). 22 Mart 1926 yılında yayımlanan 789 numaralı kanun ile Talim Terbiye Dairesi kurularak terbiye ve tedris işleri talimatnamelerinin yapılması, kanun hazırlanması ve mektep kitaplarının yazdırılma yetkisi bu heyete verilerek bu kanunla ülkede Maarif Emirlikleri adıyla on üç mıntıkaya ayrılmıştır. Her il, ilçede Maarif Meclisleri ve Maarif Encümenlikleri kurularak Aksaray Konya Maarif Eminliği' ne bağlanmıştır (Bay, 2013, s. 72). Aksaray'da 1883 yılında II. Abdülhamit döneminde ilk rüştiye yaptırılırken, 1931 yılında eğitim ve öğretim idadi düzeyde yükselmiştir. Aksaray'da 1931 yılında bir orta mektep ve 9 adet ilkokul olduğu belirtilirken, Aksaray valileri, Arif Hikmet ONAT ve Yusuf Ziya GÜNER ve halkın verdiği destek ile kırk adet ilkokul hizmete sunulmuştur (Tektaş, 2018, s. 50).

kapının kuzey ve güneyinde dışa taşırılmış yüzeyi yivli sütunlar yerleştirilmiştir. Sütunun üzerinde akantüs motifli sütun başlığı yer almaktadır. Başlığın alt ve üst kısmında iki adet penç ve bir adet lotus motifi göze çarpmaktadır. Taç kapının çıkıntı yapan kısmında iki yönde de yüzeyi yivli sütunlar yer almaktadır. Bu sütun başlıkları yaprak ve ay yıldız motifi ile bezenmiştir. Taç kapıda hafif taşıntı yapmış sivri kemerin sınırlandığı dokuz sıra mukarnas kavsarası bulunmaktadır. Mukarnas kavrasanın üst kısmında Osmanlı Türkçesi ile celî sülüs hat sanatı ile oyma tekniğinde دیدم تاریخ جوهر دار صبری - حقہ منتله یا لدی اقسرای شهرنده اعدادی متانتله (Dedim tarih-i cevherdâr Sabri Hakk'a minnetle yapıldı Aksaray şehrinde idâdî metanetle (H.1342/M.1925)) tek satır halinde yazılı kitabesi bulunmaktadır. Kitabenin iki yanında çiçek kabarılar yer almaktadır. Mukarnas kavrasanın üzerine oturduğu kuzey ve güzey yönde iki adet yüzeyi yivli sütunlar bulunmaktadır. Sütunların üzerinde akantüs motifli sütun başlığı yer almaktadır. Mukarnas kavrasanın altında yapıya girişin sağlandığı kapı açıklığı bulunur. Taç kapının alt kısmında bodrum kata girişin sağlandığı, bezeme unsuru bulundurmeyen sade basık kemerli bir kapı açıklığından giriş sağlanmaktadır.

Doğu ve batı cephelerden merdivenle yapının koridoruna geçiş sağlanmaktadır. Koridorda bodrum kat ve üst kata çıkılan merdivenler yer alır. Yapıda kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan koridorunun kuzeyinde ve güneyinde toplamda dört adet taş malzemedan yapılmış sivri kemerli kapı açıklığına sahip sınıflar bulunur. Zemin kat koridorundaki merdivenden birinci kata çıkış sağlanmaktadır. Birinci katta zemin kata benzer olarak dış sofalı olarak tasarlanmıştır. Merdivenlerin kuzey ve güneyinde taş malzemedan yapılmış düz lentolu dörder adet sınıf yer almaktadır. Yapının doğu duvarı üzerinde ise balkona açılan büyük dekoratif amaçlı tasarlanmış olan pencere ve bu pencerelerin iki yanında basık kemerli dörder pencere yer almaktadır.

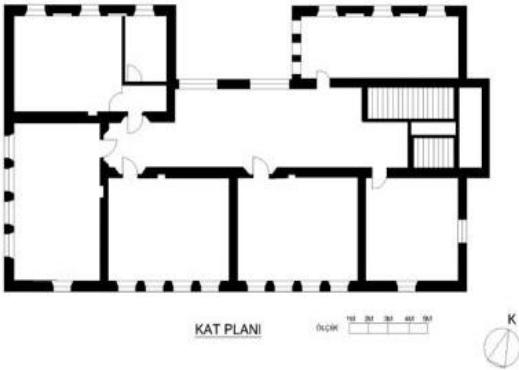
Aksaray 1930 Gazi Mektebi

Aksaray'ın merkezinde Şeyh Hamit Mahallesiinde yer almaktadır. Günümüzde depremde dolayı aldığı hasarlar nedeniyle hizmet verememektedir (Şekil 4).

Yapı kuzeybatı-güneydoğu yönünde dikdörtgen bir plana sahip iki katlı olarak inşa edilmiştir. Zemin kat koridorunun etrafında güney-batı, güney-doğu, kuzey-batıya doğru yerleştirilmiş dört adet öğrenci sınıfı yer almaktadır (Şekil 5).

Yapının cepheleri sade ve yalın olarak tasarlanmıştır. Ancak kuzey batı cephenin merkezinde dikdörtgen formda cepheyi ortlayan eyvanvari bir açıklık bulunmaktadır. Bu eyvanvari açıklığın doğu ve batı yönünde bulunan dört adet pencere açıklığı yan cephelerdeki pencerelere göre küçük yapılmıştır. Açıklığın iki köşesinde yer alan taş plakalarla cephede hareketlendirilmiştir. Yapının eski

görsellerinden anlaşıldığına göre kuzey batı cephede yer alan pencerelerin oldukça geniş olarak tasarlanmıştır. Günümüzde bu pencereler orijinalliğini koruyamamış ve altı adet dikdörtgen formda pencerelere dönüştürülmüştür. Cephenin kuzey batı yönünde üst katta üç adet alt katında ise beş adet pencereler eklenerek cepheler birbirini sistematik olarak tekrarlamıştır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı yönünde beşer adet dikdörtgen formda pencere açıklıkları bulunmaktadır (Şekil 6).

ŞEKİL 5.
Aksaray Gazi İlkokulu Planı

ŞEKİL 6.
Aksaray Gazi İlkokulu Kuzey-Batı Cephe Görünümü

Yapının kuzey cephesine günümüzde sonradan inşa edildiği anlaşılan ek bina bulunmaktadır. Yapının güney-doğu cephesinde kuzeye kaydırılmış bir giriş kapısı açılmıştır. Yapıya girişin sağlandığı kapı ile girişten sonraki koridorun birleştiği alanda yer alan ve birinci kata ulaşılan merdiven bulunmaktadır. Yapının ana giriş kapısı karşısında bahçeye açılan küçük bir koridor ve bu koridorun üzerinde yan yana tuvaletler yer almaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Aksaray antik devirlerden itibaren günümüze kadar geçen süreçte birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Aksaray şehrinin bilinen en eski yerleşim yeri Şamlı, Seyit Hamit ve Dere mahalleleridir. Çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan şehir bir kale kenti olarak kurulurken zaman içerisinde şehrin büyümesiyle merkezden etrafa doğru yerleşimin yayıldığı görülmektedir. Ancak Anadolu Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı Devleti dönemlerinde kentte döneminin özelliklerini yansıtan tekkeler, zaviyeler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, mescitler, darülhuffuzlar, darülkurrarlar ve medreseler gibi birçok mimari yapılar inşa edilmiştir. Söz konusu bu mimari yapılar işlevlerini yitirmeden günümüze kadar ulaşmıştır. İnşa edilen bu mimari yapılar Türk devlet geleneğinde yer alan vakıf sistemi sayesinde işlevlerini yitirmeden günümüze kadar ulaşmasında en büyük etkiye sahiptir.

18. ve 19. yüzyıllarda konargöçerlerin Aksaray ve çevresinde yerleşik hayata geçmesiyle birlikte nüfus artışından dolayı bölgedeki mektep sayılarında artış yaşandığı bilinmektedir. Geç Osmanlı Döneminde Aksaray kentinde eğitime oldukça büyük önem verilerek şehirde mektep ve zaviyeler inşa edilmiştir. Mekteplerden Ali Bey Muallimhanesi ve Hacı Arap Muallimhanesinin diğer mekteplere nazaran varlıklarını daha uzun sürdürmeleri açısından oldukça önemli bir yere sahiptirler. Bu eğitim yapılarında eğitim görevini üstlenen kişilerin cami veya mescitlerin imamları ve mekteplerde fazla ücret alan donanımlı kişiler arasından seçilerek eğitim kurumunda görev getirildikleri bilinmektedir. Vakıflarla varlıklarını sürdüren söz konusu bu eğitim kurumlarında görev alan kişilerin görevi babadan oğula geçecek şekilde düzenlendiği için eğitim veren bu kişilerin göreve başladığı andan itibaren ömrünün sonuna kadar bu görevi sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Yukarda bahsi geçen eğitim sisteminin çalışma konumuzu oluşturan Geç Osmanlı Ve Erken Cumhuriyet Dönemi Aksaray İlinin Eğitim Sistemi Ve Eğitim Yapıları için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bu eğitim sistemi içerisinde Aksaray'da Erken Cumhuriyet döneminde her şehirde I. Ulusal Mimarlık Akımının özelliklerini yansıtan plan ve cephe süsleme unsurlarını barındıran gazi mektepleri bulunmaktadır. Aksaray idadi mektebinin I. Ulusal Mimarlık Akım'ının temel özelliklerinden biri olan simetrik plan anlayışını bu yapıda belirgin bir biçimde görülmektedir. Bu dönemde dikdörtgen plan tipolojisine sahip 1923 yılında inşa edilen Aksaray İdadi Mektep ile 1926 yılında Konya Gazi İlkokulu benzer plan tipolojisinde inşa edilmiştir. Yapının cephesinde I. Ulusal Mimarlık akımının cephe özellikleri görülmekte olup her katta farklı basık ve sivri kemerli pencere düzenlemesi, kat ayrımı işlevi sağlayan kaval silmeler ve pencere sövelerinde süsleme unsurları bulundurmaktadır. Gazi Paşa Mektebi ise dikdörtgen plan şemasında inşa edilmiştir. Aksaray'daki Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş olan yapılarda I. Ulusal Mimarlık Akımının genel özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde araştırma konusu içerisinde yer alan yapıların belirli bir döneme ait izler taşınması gerek mimari gerek süsleme ve gerekse plan açısından dönem özelliği göstermesi araştırma konusunun önemini ortaya koymuştur.

Bu kapsamda 1703-1950 yılları arasındaki Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde Aksaray'da inşa edilmiş olan eğitim sistemi ve inşa edilmiş eğitim yapılarının kentsel mekân gelişimi içerisindeki yeri ve önemi ortaya konularak eğitim yapılarının mimari özellikleri ve dönemini yansıtan mimarlık akımlarını yansıtabildiği anlaşılmıştır. Söz konusu yapılardan Geç Osmanlı dönemi kurulmuş olan sadece sıbyan mektepleri günümüze ulaşamadığı görülmektedir. Ancak Aksaray ilinde bulunan Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilmiş olan Aksaray idadi mektep ve gazi mektepleri söz konusu bu dönemin tüm mimari özelliklerini göstermesi bakımından Türk sanat tarihi içerisinde önemli bir konuma sahiptirler. Bu yapıların korunarak gelecek kuşaklara aktırılması inşa edildikleri dönemdeki mimari hafızanın canlı tutulması büyük önem arz etmektedir.

Yazar Katkıları: Fikir- K.K ve E.P.; Tasarım- K.K ve E.P.; Denetleme- K.K ve E.P.; Kaynaklar- K.K ve E.P.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi K.K ve E.P.; Analiz ve/ veya Yorum- K.K ve E.P.; Literatür Taraması- K.K ve E.P.; Yazıyı Yazan- K.K ve E.P.; Eleştirel İnceleme- K.K ve E.P.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept - K.K ve E.P.; Design- K.K ve E.P.; Supervision- K.K ve E.P.; Resources- K.K ve E.P.; Data Collection and/or Processing- K.K ve E.P.; Analysis and/or Interpretation- K.K ve E.P.; Literature Search- K.K ve E.P.; Writing Manuscript- K.K ve E.P.; Critical Review- K.K ve E.P.; Other- K.K ve E.P.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akurgal, E. (2005). *Anadolu kültür tarihi*. Tübitak Yayınları.
- Baltacı, C. (1989). *Mektep. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları.
- Bay, M. (2013). *Salnamelerde Aksaray*. Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Baytal, Y. (2000). Tanzimat ve II. Abdülhamid Dönemi eğitim politikaları. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 22-32.
- Bozkurt, N. (1989). Darülkurra. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (ss. 543-545).
- Çelebi, E. (1314). *Seyahatname III*. Ahmed Cevdet (Çev.).
- Erdal, Z. (2014). *Aksaray'da Türk devri mimarisi* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye maarif tarihi*. Esere Kültür Yayınları.
- Fahri, A. (2010). *Aksaray İli merkez kültür envanter*. T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- Fırat, M. G. (2020). *Aksaray'ın sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı (1908-1933)* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Gülçur, S. (1994). "Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri 1993 Yüzey Araştırması". XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı. T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı.
- Karataşer, B. (2017). Sultan II. Abdülhamid Dönemi eğitim politikası hakkında bir değerlendirme. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 57, 423-434.
- Köymen, M. A. (1986). "Türkiye Selçukluları Devleti'nin ekonomik politikası. *Belleten L (198)*, 613-620.
- Küçükdağ, Y. (1998). *Lale Devrinde Konya* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi .
- Perek, F. Z. (1998). *Büyük devrim çağında Aksaray 1910-1930*. Boyut Grafik Ve Merkez Matbaacılık.
- Şahin, İ. (1989). *Aksaray. TDV İslâm Ansiklopedisi*.
- Tektaş, E. (2018, OCAK). *Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet Dönemlerinde Aksaray*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Temel, E. (2008). *Hurufât Defterleri'ne Göre Aksaray Kenti Klasik Eğitim Kurumları (XVIII.-XIX. yüzyıllar arası)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Temel, E. (2020). *Aksaray kenti klasik eğitim kurumları (XVIII.-XIX. yüzyılları arası)*. Aksaray Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Yörük, D. (2019). *XVI. yüzyılda Aksaray sancağı*. Akçağ Yayım.